

УДК 81'373.612.2

О.М. ТУРЧАК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро)

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ТВОРІВ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

У статті аналізується художній простір творів Григора Тютюнника. Увага, зокрема, зосереджується на особливостях використання метафори як одного із яскравих образних засобів у мовній канві письменника, досліджується взаємозв'язок метафори та контексту.

Ключові слова: метафора, метафоричне значення, образність, контекст.

Метафора – це найбільш поширений у мовознавчій науці троп, без якого не можна уявити жоден художній твір. Метафора відома ще з часів Аристотеля, та, незважаючи на це, вона була й залишається в центрі уваги дослідників. Її вивчення ніколи не зникало з поля зору не лише лінгвістів і літературознавців, а й філософів, психологів та представників інших галузей науки [1; 2; 3; 4; 5; 7]. Це пояснюється природою метафори, яку «можна назвати логікою в образі, настільки точно вона може передати сутність обраного явища, субстанції в образі» [6]. У статті не будемо вдаватися до різноманітних визначень метафори, які існують на сьогодні в мовознавчій та літературознавчій спадщині. Зупинімося на класичному визначенні метафори, яке полягає в тому, що метафора – це перенесення назви з одного предмета чи явища дійсності на інший на основі їхньої подібності. Для того щоб виникла метафора, має бути наявна схожість предметів, явищ чи понять, їхнє зіставлення, протиставлення або порівняння.

Актуальність дослідження полягає у визначенні засобів образності, притаманних перу Григора Тютюнника.

Метою статті є аналіз метафор у творах Григора Тютюнника з урахуванням їхнього контекстуального використання. Мета статті визначає такі завдання: розглянути метафори, характерні для художньої канви творів Григора Тютюнника, виявити способи метафоричного перенесення значень слів, з'ясувати роль метафор як засобу індивідуалізації творів письменника.

Об'єкт дослідження – оповідання, новели та повісті Григора Тютюнника.

Найбільш широко у творах Григора Тютюнника представлені метафори, які не лише формують уявлення про зображуване, а й визначають характер відбиття останнього в думці. Стилістично виразна в метафоричних структурах лексема **народжуватися**: *народжуються ріки, почуття, музика; народжувався день; народжується ніч; народилася хвиля*. Ці метафори використовуються в тексті з різною стилістичною метою. Так, в оповіданні «Комета», де поєднується враження від нічної риболовлі та розповідь дядька Тихона про діда Юхима, перед яким він у далекій молодості завинив, за допомогою метафор письменник показує, як герой поривається у світ краси, як працює його фантазія, як він пізнає світ. Зрештою, він розмірковує широко й переконливо: *«Я сиджу собі на верболозі й гойдаюсь. Не дуже, щоб гіллячко не поламати. Сиджу і слухаю, як народжується вітер. Спочатку десь поблизу м'ясо затріпотіло листя на осокорі, потім той шелест перехопився на дуба, і з нього пороснули додолю жолуді, загули вільхи – волого й густо, наче вихор у мокрих після дощу раменах. І заговорив ліс ширше, гучніше. Мабуть, отак народжуються ріки, почуття, музика»* [8, с. 21].

Оповідання «Дивак» розкриває дитяче світосприйняття Олеся, який постає перед нами безпосередньою та довірливою дитиною. Душа хлопчика відкрита для всього живого, тому жаліє він і дятла, і навантажених коней, і схоплену щукою пліточку, і розхитану вітром сосну. Олень творить свій світ, відмінний від уяви дорослих, населяє його своїми особливими дивами: «*Олень непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята. Вдосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах. Народжувався новий день*» [8, с. 37]. Щоб передати роздуми героя оповідання «Червоний морок», його прагнення охопити всю складність життя, прозаїк пише: «*Сонце зайшло, і чорна вода розсмоктала тіні од вудлищ. Попід верболозами і в осоці тчеться ніч – вона, мабуть, єдина в світі народжується нишком*» [8, с. 37].

У новелі «Медаль» Григорій Тютюнник розповідає про Данила Якимовича Глицю – людину чесну й сумлінну, яка все своє життя працювала старанно та ретельно. Недаремно його нагородили медаллю «За трудову доблесть». Він настільки скромна людина, що навіть ніяковіє під бурхливі оплески односельців. За допомогою метафори **народилася хвиля** Григорій Тютюнник тонко відтворив внутрішній стан героя, сум'яття його душі: «*Десь під грудьми народилася гаряча хвиля і покотилася все нижче, нижче, зогріваючи кожен м'яз*» [9, с. 309].

В оповіданні «Груші з копанки» з циклу «Крайнебо» письменник розповідає про дробу та безмежно лагідну бабусю Марфу. Сенс свого життя вона вбачає в тому, щоб зробити хоч щось хороше для людей: то груші в копанку вкине, бо знає, що школярі йтимуть і всі одної витягають, то вишиває для людей, щоб вони її згадували. Майстерність вишивання бабусі Марфи письменникові допомагає передати метафора **хрестики сміються**: «*Падають навколо бабусі жовті грушки з груші: гуп-гуп, гуп-гуп м'яко в траву. Гарячі. Вона відкладає шитво, збирає їх і кидає в копанку, а червоні хрестики на сорочці сяють, сміються сонцеві, густі та дрібні*» [8, с. 238].

Лексеми **цвісти**, **витьохкувати** стали основою багатьох метафор, які надають розповіді своєрідного колориту: *тітка зацвіла, щоки цвітуть, вуха цвіли, серце витьохкувало*. За допомогою цих тропів Григорій Тютюнник змальовує красу людини, передає її почуття. У письменника цвіте людина, витьохкує її серце, бо в неї гарний настрій, бо щось приємне є в її житті. Вислів **тітка зацвіла** відіграє досить суттєву роль в оповіданні «Сито», в основі якого лежить складна психологічна ситуація. Розпочинається оповідання розповіддю про візит тітки Олени до Одарки з проханням поворожити на її чоловіка-фронтовика. Ворожити Одарці допомагає син Ілько, який спочатку береться до цієї справи неохоче, адже саме від нього залежить, чи залишиться дядько Дмитро живий, чи ні, треба лиш знати, в яку сторону підштовхнути сито. Але Ілько – розумний хлопець, і тому він робить так, щоб дядько Дмитро залишився живий. Почувши це, «*тітка так і зацвіла, як маківка*» [8, с. 74]. Метафора **щоки цвітуть** допомагає увиразнити життя Насті Кушнірівської після одруження в оповіданні «Син приїхав»: «*Гарна зробилася, товстенька, щоки цвітуть...*» [8, с. 186].

В оповіданні «Вуточка» йдеться про стару самотню селянку, яка марно мріє про зустріч з онуками, із синами, що часу від часу надсилають їй грошові перекази. Незважаючи на те, що сини майже забули про неї, вона все ж таки турбується про своїх дітей, намагається закликатися їх у гості, але все марно, її хвилювання не зменшуються. І лише у свої спогадах про далеку молодість вона оживає душою: «*Ті вечори будили у Вуточки нерясні, примерклі спогади про молодість, про те, як, було, нарядала за зиму на два, а то й на три шматки полотна, як нав'язувала в жнива по вісім, а то й дев'ять кіп жита, як ходила до ополонки прати в маленьких чобітках на босу ногу, як молоділа з непокритою головою в лютій хрещеньській мороз і не чула того морозу, лише вуха цвіли, мов дві макові пелюстки, та серце витьохкувало під вишитою сорочкою, віщуючи довге щастя, довге життя...*» [8, с. 116].

На жаль, не завжди все гаразд у людському житті. Щоб передати цей стан людської душі, Григорій Тютюнник використовує такі метафори: *полилася жалоба, вихлюпнулося голосіння, бриніли сльози*, основою яких є емоційно-зabarвлені лексеми-дієслова. В оповіданні «Три плачі над Степаном» знайшли вияв любов письменника і його біль. Григорія Тютюнника цікавить не лише скороминущість людського життя, а й те, який слід лишає

людина по собі. Він наголошує на тому, що про хороших людей залишиться й добра пам'ять. Так і Степана Дерев'янка можуть згадувати лише добрими словами, оскільки за життя він був людиною, готовою прийти кожному на допомогу в будь-яку хвилину. Тому коли помер Степан, то *«вихлюпнулося у двір прощальне голосіння, ... і полилася жалоба над селом, у поле, на молоді жита й пшениці, у сосну, зомлілу на сонці...»* [8, с. 257].

Передаючи почуття, які викликають у людей пісні, знані ними ще з дитинства, письменник в оповіданні «Оддавали Катрю» пише: *«Від цієї давньої, ущерть наливої смутком пісні, з якою виросло не одне покоління хуторян і не одне покоління пішло на той світ, у жінок бриніли сльози на віях, а чоловіки хмурилися, сумнішали очима...»*[8, с. 157].

Григір Тютюнник через своє серце перепускає великі й дрібні болі та радощі своїх героїв. Щоб підкреслити небайдуже ставлення до них, чутливе та людяне, письменник використовує метафоричні утворення з лексичними компонентами *щеміти, боліти*: *щеміло серце, спогади не щемлять і не болять, болить на нього дивитися*. Щеміло серце – так Григір Тютюнник вказує на невичерпні запаси доброти Устима – головного героя оповідання «Устим та Оляна», яке наскрізь сповнене драматизму про повсякденність буття. Протягом усього оповідання підкреслюється чулий і м'який характер Устима. Навіть тоді, коли працював на заводі кочегаром, і намагався підробити чи то на товарній станції, чи то на складах, чи в магазині, то не про себе піклувався, не собі добував зайву копійчину, а намагався якомога більше постати додому: *«Він і думав, і казав завжди так: “дома”, “додому” – і тоді йому щеміло серце»* [8, с. 252].

Новела «Три зозулі з поклоном» – це розповідь про трагізм нездійсненого та вічно живого кохання, про незнищенну людяність, багатство та красу духовного світу. Саме за допомогою метафори *спогади не щемлять і не болять* прозаїк розкриває душевний стан Софії, вказує на її ставлення до своїх спогадів: *«Очі мамині сухі, голос ані здригнеться, і я чую за ним: спогади її не щемлять їй і не болять – вони закам'яніли»* [8, с. 284].

В оповіданні «Бовкун» Григір Тютюнник розповідає про Свирида Хорошуна як людину тямущу у справах. За п'ятдесят козарських років нікому не поступився Свирид першою рукою. Жив він сам і більшість із того, що мав, роздавав. Але на старість зробився таким скупим, що далі нікуди, і тому нагромаджується в коморі Свирида всяка всячина, яка ретельно бережеться та ховається від людського ока. Скупість роз'їдає Свиридову душу. Він навіть уже не може подумати, що племінниця Марфа від щирого серця жаліє його. Усе це прозаїк передає, уводячи в текст метафору *болить на нього дивитися*: *«Йому й на думку не спадало, що Марфі болить на нього дивитися, старого, виснаженого роботою, сухоїжею та безсонням од думок, як би то примножити своє добро; що поряється вона у його схованках тільки задля того, щоб урятувати хоч те, що можна, бо все ж переведеться, ні з чого буде дядькові і юшки зварити взимку: погниє од старої торішньої картоплі молода, насипана зверху, струхлявіє от старої нова сушениця садкова...»* [8, с. 194].

Широко представлені метафори Григором Тютюнником і в описах природи, завдяки чому природа постає живою, одухотвореною. Наприклад, *«...Вітерець виносив з-поміж кіп теплий дух спілого жита»* [8, с. 27]. *«Від води холодком тягне, туманець понад кущами лепехи моститься – тепла ніч буде»* [8, с. 125]. *«Як одспіває хурделицями зима, як віддзвонить вона ожеледцем – тоненькою і блискучою, мов кристаль, кригою на кущах та деревах, і сонечко вгріє землю та води, збирається Данило Коряк до лісу, до своєї сторожки»* [8, с. 309].

Явищам природи письменник надає рис, властивих людині. Григір Тютюнник відчуває найтонші порухи природи, як, наприклад, в оповіданні «Як свисне Бабак» із циклу «Степова казка»: *«Ранньої весни, коли в степу на сході сонця по всіх ярах та виярочках вилежуються сонні тумани, а трави ще тільки сходять на пагорбах зеленими табунцями, біля самісінького Куреня ворухнулася раптом суха бур'янина, похиталася-похиталася з боку в бік і впала»* [8, с. 297]. В оповіданні «Червоний морок» автор помічає, як *«туман відривається від води, упирається боками в кручі і завмирає»* [9, с. 38].

Силою художнього слова, доцільністю яскравих і виразних метафор Григір Тютюнник майстерно визначає темперамент вітрів в оповіданні «Забутий курінь» із циклу «Степова казка»: *«Гасають побіля Куреня й інші вітри й вітерці, шукають, у яку б то їм веселу дірочку свиснути: опівнічні – вітри чорні; вдосвіта – блакитні; в полудень – прозорі; зве-*

чора – зелені... І всяка свою пісню виводить у дверях Куреневих та дірках; чорний вітер, опівнічний, стогне по-совиному; блакитний, досвітній, зітхає спросоння; прозорий, полуденний, весело свиськає, а зелений, вечоровий, тихо воркоче, бо хочеться йому спати» [8, с. 295]. «Вітер бавився новенькою солом'яною чуприною Куреневою й терся об його солом'яні боки» [8, с. 297].

Щоб передати цілком реальне життя природи, прозаїк використовує низку дієслів, які надають динаміки та напруженості описуваному явищу: «Деся неподалік **зачмокала** у березі **вода**, **лунко хряснуло** верболозове **коріння**, і в річку шубовснув **шмат кручі** – підмило. Попід туманом **покотилась хвиля**, **ударилась** об той берег, **вихлюпнулась** на піщану косу і **вмерла**» [8, с. 40]. Інколи метафори Григора Тютюнника надають описам природи особливого ритму, якихось величних інтонацій і наближають оповідь до поезії: «Вночі старий Терешко ходив на кручу при самій воді Дніпровій дивитися, як **місяць прокладає** довгий червоний **місток через воду**, такий густо-червоний, такий твердий у тиху ніч без хвилі, що ступай на нього і йди, і йди аж до краю, до краю життя...

Терешко вже давно пішов тим містком. А на джерело-криницю **послалася** молода шовкова **трава і дише, дише** разом з **водою**, **що то піднімається горбочком**, то западає, **ледь чутно промовляючи до ночі в зорях**, до пахоців молоді осоки та глухого дерев'яного духу: зима не здужала вив'язати його дотла» [8, с. 239].

Прозаїк точно змальовує найрізноманітніші стани та настрої природи. Наприклад, «А вгорі над струмком **дрімала жовто-зелена тиша осені** й наче уві сні **ронила листя**» [9, с. 90]. «Ся-яло **сонце, гралося з росою** у блискітки – хто кого переблищить – і зовсім не **гріло**» [9, с. 102]. «**Воно (сонце) вже співало** свою тиху червону пісню **вечорову**» [9, с. 93]. У цих пейзажних замальовках є й точність, і образність, і настрої. Від них віє повнотою буття, його таємничістю та неповторністю. Саме в такий спосіб автор передає гармонію навколишнього світу.

Як бачимо, метафори в художньому просторі Григора Тютюнника створюють незабутнє враження, надають висловлюванню відчуття одухотвореності, повнокровності життя як людини, так і природи.

Список використаних джерел

1. Антонова О.В. Лінгвокогнітивний механізм метафори / О.В. Антонова // Нова філологія. – 2005. – № 2/22. – С. 134–140.
2. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5–32.
3. Гусев С.С. Наука и метафора / С.С. Гусев. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1984. – 152 с.
4. Дацишин Х.П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики). – Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 2005. – 18 с.
5. Лапина Э.А. Метафора в терминологии микроэлектроники (на материале английского языка) / Э.А. Лапина // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1998. – С. 134–145.
6. Мацько Л.І. Риторика: Навчальний посібник / Л.І. Мацько, О.М. Мацько. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/83118-metaphora.html> (Останнє звернення 10.04.2018).
7. Опарина Е.О. Концептуальная метафора / Е.О. Опарина // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1998. – С. 65–77.
8. Тютюнник Г.М. Твори: у 2 кн. / Г.М. Тютюнник. – К.: Молодь, 1984. – Кн. 1: Оповідання. – 328 с.
9. Тютюнник Г.М. Твори: у 2 кн. / Г.М. Тютюнник. – К.: Молодь, 1985. – Кн. 2: Повісті. – 328 с.

References

1. Antonova, O.V. *Lingvokognityvnyj mehanizm metafory* [Linguocognitive mechanism of metaphor]. *Nova filologija* [New Philology], 2005, no. 2/22, pp. 134-140.
2. Arutjunova, N.D. *Metafora i dyskurs* [Metaphor and discourse]. *Teoryja metafory* [Theory of metaphor]. Moscow, Progress Publ., 1990, pp. 5-32.
3. Gusev, S.S. *Nauka i metafora* [Science and metaphor]. Leningrad, Yzd-vo Leningradskogo un-ta Publ., 1984, 152 p.

4. Dacyshyn, H.P. *Metafora v ukrai'ns'komu politychnomu dyskursi (za materialamy suchasnoi' periodyky)*. Avtoref. diss. kand. philol. nauk [Metaphor in the Ukrainian political discourse (based on the materials of contemporary periodicals). Extended Abstract of cand. philol. sci. diss.]. L'viv, 2005, 18 p.

5. Lapyna, E.A. *Metafora v terminologiyi mykroelektroniky (na materyale anglyjskogo jazyka)* [Metaphor in the terminology of microelectronics (on the material of the English language)]. *Metafora v jazike i tekste* [Metaphor in language and text]. Moscow, Nauka Publ., 1998, pp. 134-145.

6. Mac'ko, L.I., Mac'ko, O.M. *Rytoryka: Navchal'nyj posibnyk* [Rhetoric: Textbook]. Available at: <http://www.westudents.com.ua/glavy/83118-metafora.html> (Accessed 10 April 2018)

7. Oparyna, E.O. *Konceptual'na metafora* [Conceptual metaphor]. *Metafora v jazike i tekste* [Metaphor in language and text]. Moscow, Nauka Publ., 1998, pp. 65-77.

8. Tjutjunnyk, G.M. *Tvory: u 2 knyгах* [Works: in 2 books]. Kiev, Molod' Publ., 1984, book 1: *Opovidannja* [Story], 328 p.

9. Tjutjunnyk, G.M. *Tvory: u 2 knyгах* [Works: in 2 books]. Kiev, Molod' Publ., 1985, book 2: *Povisti* [The tale], 328 p.

В статье анализируется художественное пространство произведений Григора Тютюнника. Внимание, в частности, уделяется особенностям использования метафоры как одного из ярких образных средств в языковой канве писателя, исследуется взаимосвязь метафоры и контекста.

Ключевые слова: метафора, метафорическое значение, образность, контекст.

The article analyzes the artistic space of Grigor Tyutyunnik's works. Attention is paid to the peculiarities of the use of the metaphor as one of the brightest figurative means in the writer's language, and the relationship between metaphor and context is explored.

Key words: metaphor, metaphorical meaning, imagery, context.

Одержано 3.03.2018.